

alan IV. cildi henüz yayımlanmamıştır. 4. *ed-Dürrü'l-manzûm fî mâ verede fî Mısr ve ehlihâ min mevcûd ve ma' dûm (ed-Dürrü's-şemîn fî mâ verede fî Mısr ve a'mâlihâ bi'l-huşûş ve'l-umûm)*. Mısır ve halkı hakkında bilgi veren bu eser-in Viyana, Paris ve Kahire kütüphanelerinde birer yazma nüshası bulunmaktadır (Brockelmann, II, 41).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib el-Cevherî, *İnbâ'ü'l-heşr bi-enbâ'i'l-aşr* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, s. 5-23; a.mlf., *Nüzhetü'n-nûfûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, I, 3-19; Sehâvî, *ed-Dau'ü'l-lâmî*, V, 217-219; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr*, II, 288; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1949; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 41; Hediyyetü'l-ârifîn, I, 739; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, VII, 89-90; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 98; M. Mustafa Ziyâde, *el-Mu'errihûn fî Mısr*, Kahire 1954, s. 36-39; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rîf bi'l-mu'errihîn fî 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkân*, Bağdad 1376/1957, s. 251-252; Cezzâr, *Medâhilü'l-mû'ellifîn*, II, 867; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû'l-ş-şâmil*, III, 470-471; İnâyetullah Fâtihî Nejad, "İbn Sayrafi", *DMBİ*, IV, 126-127.

ZEKERİYÂ KURŞUN

HATİB el-KAZVÎNÎ

(bk. KAZVÎNÎ, Hatib).

HATİB el-OSMÂNÎ

(bk. OSMÂNÎ, Hatib).

HATİB eş-ŞİRBÎNÎ

(bk. ŞİRBÎNÎ, Hatib).

HATİB et-TEBRİZÎ

(bk. TEBRİZÎ, Hatib).

HATİB el-ÜMEVÎ

(الخطيب الأموي)

Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. Halef el-Hatib el-Endülüsi el-Ümevî el-Kurtubî (ö. 602/1205)

Endülüslü edip ve astronomi âlimi.

514 (1120) yılında Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Ebû'l-Kâsım İbn Rızâ, Muhammed b. Ca'fer b. Sâf, Abdürrahîm el-Haccârî ve Ebû Bekir Ayyâş b. Ferec'den kıraat ilmi, Ebû'l-Hasan Yûnus b. Mugis, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve İbn Meserret'ten hadis okudu. İbn Ebû'l-Hisâl ve Ebû Bekir b. Semhûn'dan Arap dili ve edebiyatı tahsil etti. Ebû Bekir b. Hulûf ve Ebû

Abdullah el-Bağdâdî'den rivayette bulundu; İbn Rüşd de kendi rivayet ve teliflerini rivayet edip okutabilmesi için ona icâzet verdi. Uzun müddet İşbiliye (Sevilla) Kadısı Ebû Hafs b. Ömer ile birlikte bulundu. İşbiliye'de hatiplik yaptığı için "Hatib", edebiyata olan eğilim ve yeteneğinden dolayı da "Edîb" lakabıyla tanındı. İbnü'l-Ebbâr, Ümevî'nin 602 (1205) yılında İşbiliye'de öldüğünü bildirmektedir (*et-Tekmilâ*, I, 20).

Eserleri. İbnü'l-Ebbâr, Hatib el-Ümevî'nin kendi eserlerini ve bazı hocalarının adlarını yazdığı bir belgeyi gördüğünü belirtir ve şu eserleri kaydeder (*a.g.e.*, I, 20): 1. *Ravzatü'l-ehzâr*. Edebî ilimlere dair olup Vatikan (V, 1164), British Museum (Or. 6347) ve Rabat (nr. 679d) kütüphanelerinde kayıtlı birer nüshası vardır (Brockelmann, I, 596; Ziriklî, II, 203). 2. *Kitâb fi'l-envâ*. Halk astronomisiyle ilgili olan bu eserin 800'de (1397-98) istinsah edilmiş otuz sekiz varaklık tek nüshası Escorial Library'de kayıtlı olup (Ar. 941) Endülüste kible tayiniyle ilgili bir bölümü David A. King tarafından neşredilmiştir (*Islamic Astronomical Instruments*, s. 367, not 22, 370, 389). "Kit'a min Kitâb fi'l-envâ" başlıklı bu parçaya göre, Kuzey kutbunu sol omuzu arkasına aldıktan sonra güneye yönelen kimsenin karşısındaki yer kibleidir. 3. *el-Lü'lü'ü'l-manzûm fî ma'rifeti'l-evkât bi'n-nücûm*. Yıldızlar vasıtasıyla vakit tayini konusundaki bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. Kitabın adı *Gâyetü'n-nihâye* (I, 223) ve *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*'de (III, 253) *el-Lü'lü'ü'l-manzûm fî ma'rifeti'l-evkât ve'n-nücûm* olarak geçmektedir. Suter, bu kitabın *Kitâb fi'l-envâ* ile aynı eser olabileceğini söyler (*Die Mathematiker*, s. 130-131). Hatib el-Ümevî'nin, günümüze ulaşmış olmadığı bilinmeyen *Ravzatü'l-haқиқа fî bed'i'l-halîka ve Tehâfütü's-şu'arâ* adlı iki eseri daha olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ*, Madrid 1886, I, 20; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 223; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III, 209; Suter, *Die Mathematiker*, s. 130-131; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 596; *İzâhu'l-meknûn*, I, 592; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 203; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mû'ellifîn*, III, 253; D. A. King, *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, s. 367 (not 22), 370, 389.

CEVAT İZGİ

HATİB ZÂKİRÎ HASAN EFENDİ

(bk. HASAN EFENDİ, Zâkirî).

HATİBOĞLU

(ö. 838/1435'ten sonra)

Dinî ve ahlâkî mesnevileriyle tanınan Türk şairi.

Asıl adı Mehmed, lakabı Hatiboğlu'dur. Eserlerinde daha çok Hatiboğlu, yer yer de İbn Hatib mahlasını kullanmıştır. Germiyan Beyliği'ne tâbi Kal'a-i Honâs'ta (günümüzde Denizli'nin Honaz kasabası) dünyaya geldi (*Ferah-nâme*, vr. 13^b). 817 (1414) yılında yazdığı *Letâiyf-nâme*'sinde, "Geçti kırk yıl işte ömründen hisâb" dediği (vr. 12^b) dikkate alınırsa 777 (1375) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Gerek M. Fuad Köprülü (*TM*, II [1928], s. 491, 495), gerekse İsmail Hikmet Ertaylan (*Bahrü'l-hakâyık*, neşre hazırlayanın girişi, s. 2), onun 829'da (1426) yazdığı *Ferah-nâme*'deki bir beyitten (vr. 48^a) hareketle doğumunu 789 (1387) olarak göstermişlerse de bu, *Letâiyf-nâme*'deki kayda göre geç bir tarihtir. Hatiboğlu, *Ferah-nâme*'nin bir nüshasını 838'de (1435) Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunduğuna göre ölümü bu tarihten sonra olmalıdır. Mehmed Süreyyâ Bey, kaynak göstermeden onun 864 (1460) yılında İznik'te vefat ettiğini söyler. Esat Coşan ise Fâtih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında, İstanbul'un fethinden önceki bir tarihte öldüğü kanaatindedir (*Hacı Bektaş-ı Velî: Makâlât*, s. LI).

Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun istikrarsız ortamında çeşitli Anadolu beylikleri arasında dolaşan Hatiboğlu, 812'de (1409) kaleme aldığı *Bahrü'l-hakâik*'i Maraş ve Elbistan hâkimi Dulkadroğlu Nâsirüddin Mehmed Bey'e sunmuş, muhtemelen bir süre onun yanında kalmıştır. 817 (1414) yılında tamamladığı *Letâiyf-nâme*'sini kimin adına yazdığı belli değildir. Meşhur eseri *Ferah-nâme*'yi ise 829'da (1426) tamamlamış ve Osmanlı ülkesine gelerek II. Murad'a takdim etmiştir. Bir yıl sonra Karaman Beyliği'ne geçen Hatiboğlu eseri Karamanoğlu İbrâhim Bey'e, sekiz yıl sonra da (838/1435) ithaf kısmında yaptığı bir değişiklikle Candaroğlu İsfendiyar Bey'e sunmuştur. Candaroğulları Beyliği'nde ne kadar kaldığı ve hayatının bundan sonraki dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Köprülü, Hatiboğlu'nu, *Şekâik Tercümesi* (s. 115) ve *Osmanlı Müellifleri*'nde (I, 294) zikredilen Hatiboğlu lakabıyla meşhur Mevlânâ Tâceddin İbrâhim'le birleştirmek istemiştir (*TM*, II [1928], s. 490-

491, 494, 496). Bu kaynaklarda verilen bilgiler göre Tâceddin İbrâhim Kastamolu'dur. Molla Yegân'ın talebelerinden olup II. Murad devrinde İznik Medresesi'nde müderrislik yapmış ve orada vefat etmiştir. Şiirle alâkası da bilinmemektedir. Honaslı olan Hatiboğlu Mehmed ise bir şairdir ve çeşitli Anadolu beylerine eserler sunmuştur. Âlim olup olmadığı, hatta tercüme yapacak kadar Arapça bildiği bile şüphelidir. Çünkü doğrudan doğruya Arapça'dan tercüme yaptığına dair eserlerinde bir ifade yoktur. *Bahrü'l-hakâik*'i, *Makâlât*'ın Türkçe'ye tercümesinin sırası karışık bir nüshasından (Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî: Makâlât*, s. L-LI), *Ferahnâme*'yi Darîr'in *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye* çevirisinden, *Letâiyf-nâme*'yi de Mustafa b. Muhammed el-Ankaravî'nin tercüme ettiği *Sûre-i Mülk Tefsiri*'nden faydalanarak nazma çekmiştir. Öte yandan II. Murad'a intisap edip yıllarca İznik'te müderrislik yapan bir kimsenin çeşitli Anadolu beylerine eser sunması ve Osmanlılar'ın rakibi Karamanoğlu İbrâhim Bey'e gitmesi de pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Hatiboğlu Mehmed ile Hatiboğlu Mevlânâ Tâceddin İbrâhim ayrı kişiler olmalıdır.

Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâik* (vr. 56^a) ve *Letâiyf-nâme*'de (vr. 123^a) Nizâmî-i Gencevî'yi, Sa'dî-i Şîrâzî'yi, Ferîdüddin Attâr'ı ve onların takipçisi olarak da Türk şairlerinden Gülşehrî, Dehhânî, Ahmedî, Şeyhoğlu, Ârık Paşa ve Elvan Çelebi'yi kendisine örnek aldığı söylenirse de kuvvetli bir edebî kişilik ortaya koyamamıştır. Eski Anadolu Türkçesi'nin özelliklerini taşıyan eserlerinde Türk toplumuna Ehl-i sünnet akîdelerinin öğretilmesini gaye edinen didaktik bir üslûp ve basit, sade, külfetsiz, nazım tekniği bakımından kusurlu, fakat yer yer samimi bir ifade dik-kati çekmektedir.

Eserleri. 1. *Bahrü'l-hakâik**. Hatiboğlu bu eserinde, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât*'ını Türkçe mensur bir tercümesinden de faydalanarak nazmetmiştir. Yer yer hikâyelerle zenginleştirilen eserde iman esasları, şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat yolcuları, şeytan ve izinden gidenlerle insanın vasıfları anlatılır. Sekiz bölüm halindeki 1359 beyitlik bu eserin Manisa Murâdiye Kütüphanesi'ndeki nüshası (nr. 1311) İsmail Hikmet Ertaylan tarafından bir giriş yazısıyla birlikte tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1960). 2. *Letâiyf-nâme*. Hatiboğlu'nun, Yıldırım Bayezid devri âlimlerinden İbn Berkî diye tanınan Kâdîkudât Muslihüddin Muhammed'in Arapça *Sûre-i Mülk*

Tefsiri'nin manzum çevirisidir. Hatiboğlu, eserini daha önce Mustafa b. Muhammed el-Ankaravî tarafından Gelibolu fâtihi Süleyman Paşa adına yapılan Türkçe tercümesinden de (Süleymaniye Ktp., Hafîd Efendi, nr. 479; İÜ Ktp., TY, nr. 7) faydalanmıştır. Aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı ile yazılan 3910 beyitlik bu mesnevi 817 (1414) yılında tamamlanmıştır. Arapça hamdele ile başlayan eserde tevhid, na't, dört halife ve na't, tercüme-i kitâb, münâcât, adalet, mu'cize-i nebî ve mi'râc bölümlerinden sonra tefsir bölümüne geçilir. Sürenin ilk âyetleri genişçe tefsir edildiği halde sondakiler daha kısa tutulmuş, âyetler yer yer konu dışına taşan tasavvufî, destanî hikâyelerle açıklanmış, böylece esere pek çok telif unsuru katılmıştır. Hatiboğlu, eseri değiştirmeden mensur şeklinden manzum hale çevirdiğini söylüyorsa da (vr. 6^a, 123^b) Arapça'dan tercüme ettiğine dair açık bir ifade kullanmamıştır. Ancak kelime ve cümle benzerliklerinden, Mustafa b. Muhammed el-Ankaravî'nin yaptığı tercümeden faydalandığı anlaşılmaktadır. *Letâiyf-nâme*'nin, Cezayirli Yûsuf b. Muhammed Ali tarafından 1245'te (1829) rik'a hattıyla istinsah edilmiş 124 varaklık bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326). 3. *Ferahnâme**. 829 (1426) yılında tamamlanan eser, Darîr'in *Yüz Hadis*

ve *Yüz Hikâye* tercümesinden faydalanarak meydana getirilmiş 6091 beyitlik didaktik bir mesnevîdir. Eserde hadis tercümelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için İslâm tarihine ve sosyal hayata dair hikâyelerle dinî-ahlâkî öğütlere yer verilmiştir. *Ferahnâme*'nin Sultan II. Murad'a ve iki ayrı Türk beyine (Karamanoğlu İbrâhim Bey ve Candaroğlu İsfendiyar Bey) sunulmuş farklı nüshalarının çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır (Budapeşte Macar İlimler Akademisi Ktp., TY, nr. 24; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1074/125; Afyon İl Halk Ktp., Gedik Ahmet Paşa, nr. 1183; Koyunoğlu Müze ve Ktp., nr. 13282, 13290; TTK Ktp., nr. 430). Hatiboğlu ve eserleri üzerine Esad Coşan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır (*Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri*, 1965, AÜ İlahiyat Fakültesi).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâik* (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul 1960, neşre hazırlayanın girişi, s. 1-23; a.e. (haz. Mukadder Akgül, mezuniyet tezi, 1961), İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr. 572; a.mlf., *Letâiyf-nâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326; Gülşehrî, *Mantûk'u't-tayr* (nşr. Ağâh Sırrı Levend, Ankara 1957, s. 6; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 115; Âlî Mustafa, *Kühû'l-ahbâr*, İstanbul 1277, V, 233; V. D. Smirnov, *Mecmûa-i Müntehabât-ı Âsâr-ı Osmâniyye*, St. Petersburg 1903, s. XXII-XXIII, 433-437; *Osmanlı Müellifleri*, I, 294; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1984, s. 357, 360; a.mlf., "Les origines de Bektachisme", *Actes du congrès international d'histoire des religions*, Paris 1925, II, 409 (aynı makale: "Bektaşiliğin Menseleri", TY, II/8 [134], s. 138-139); a.mlf., "İbn Hatib Ferahnâme", *TM*, II (1928), s. 489-496 (aynı yazı bazı küçük ilâvelerle: *Araştırmalar*, s. 192-203); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 530; Arif Özer, *Bahrü'l-hakâik*'ün Dili Üzerinde Bir Gramer Araştırması (mezuniyet tezi, 1965), İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr. 678; Esat Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî: Makâlât*, İstanbul 1971, s. XLII-LII; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 275-276; Banarlı, *RTET*, I, 377, 418; Âmil Çelebioğlu, *Sultan II. Murad Devri Mesnevîleri* (doçentlik tezi, 1976, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi), s. 118-120, 125-127, 208-230; Fahir İz - Günay Kut, "Hatiboğlu", *Büyük Türk Klasikleri*, II, 137; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 213-226; J. Nemeth, "Das Ferah-nâme des Ibn Hatib", *MO* (1919), s. 145-184; Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *TM*, XVI (1971), s. 148-162; Kemal Yavuz, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *TDA*, sy. 27 (1983), s. 32, 49-50; Cemil Öztürk, "Hatiboğlu'nun Ferah-nâmesi", *TÜBA*, XIV (1990), s. 401-413; Hasibe Maziçoğlu, "Türk Edebiyatı (Eski)", *TA*, XXXII, 99, 107; "Hatiboğlu", *TDEA*, IV, 158-159.

MUSTAFA ERKAN

Hatiboğlu'nun *Letâiyf-nâmesi*'nin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3326)

